

L'ESTATUT D'AUTONOMIA DE LA COMUNITAT VALENCIANA EN PERSPECTIVA MULTINIVELL: ELS DRETS I ELS DEURES DE LA CIUTADANIA VALENCIANA EN LA SEUA CONDICIÓ D'ESpanyOLA I EUROPEA

Adrián García Ortiz

RESUM: Tal com correspon a la perspectiva pròpia del constitucionalisme multinivell, l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana estableix que els valencians i valencianes, en la seua condició de ciutadans espanyols i europeus, són titulars dels drets, els deures i les llibertats que reconeix la Constitució Espanyola, en l'ordenament de la Unió Europea i en els instruments internacionals de protecció dels drets humans. Aquest article pretén aclarir el significat i l'abast d'aquesta previsió, amb atenció particular a la titularitat dels drets i deures i a la diferent eficàcia jurídica de les declaracions de drets aplicables a la ciutadania valenciana.

PARAULES CLAU: Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana, constitucionalisme multinivell, drets estatutaris, deures estatutaris.

ABSTRACT: As befits the perspective of multilevel constitutionalism, the Statute of Autonomy of the Valencian Community establishes that Valencian citizens, as Spanish and European citizens, are entitled to the rights, duties and freedoms recognised in the Spanish Constitution, in the European Union law and in international instruments for the protection of human rights. This article aims to clarify the meaning and scope of this provision, with particular attention to the ownership of rights and duties and the different legal effectiveness of the declarations of rights applicable to Valencian citizenship.

KEYWORDS: Statute of Autonomy of the Valencian Community, multilevel constitutionalism, statutory rights, statutory duties.

SUMARI: 1. L'Estatut d'Autonomia valencià en la lògica del constitucionalisme multinivell. 2. L'article 8 de l'Estatut: els drets de la ciutadania valenciana com a espanyola i europea. 3. La problemàtica titularitat dels drets. 4. La diferent eficàcia jurídica de les declaracions de drets aplicables a la ciutadania valenciana. 5. La responsabilitat dels poders públics valencians i la vinculació positiva i negativa dels drets. 6. No només drets: els deures de la ciutadania valenciana com a espanyola i europea. 7. Referències bibliogràfiques.

1. L'Estatut d'Autonomia valencià en la lògica del constitucionalisme multinivell

L'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana (EACV) compleix quaranta anys en 2022. Poc té a veure la realitat actual amb aquella de 1982, quan encara no havien cicatritzat les ferides de la batalla de València, els estudiants encara no podien rebre ensenyament en la llengua pròpia i s'assistia a la descomposició del partit polític que havia liderat la transició democràtica des de la dictadura i que s'havia mostrat reticent a l'autonomia plena de la Comunitat Valenciana. La reforma de l'any 2006 va permetre, no obstant això, adaptar el significat i l'articulat de l'Estatut a la realitat i les exigències de la societat del segle XXI, i això es reflecteix particularment en la regulació dels drets reconeguts a la ciutadania valenciana.¹

La norma institucional bàsica del poble valencià dedica un títol específic, el segon, als drets dels valencians i valencianes, però ja en una posició preferent –a manera de pòrtic– el primer article, l'article 8 EACV, ens adverteix que aquest conjunt de drets no pot entendre's aïlladament o en abstracte, sinó com a part d'una realitat normativa complexa i composta,² caracteritzada per la presència de múltiples instàncies d'exercici del poder amb capacitat de reconèixer i garantir drets i deures coincidents en el contingut, confrontants en la delimitació i, fins i tot, contradictoris en l'exercici. Es tracta del fenomen conegut com a *constitucionalisme multinivell*,³ en el marc del qual va sorgir, especialment després de la inclusió en els estatuts d'autonomia de catàlegs de drets en les reformes estatutàries operades en la vuitena legislatura (2004-2008), la tutela multinivell dels drets.⁴

En efecte, l'Estatut d'Autonomia valencià apareix impregnat de la perspectiva multinivell en el reconeixement de drets,⁵ que li exigeix tindre en compte el marc constitucional estatal, europeu i internacional en les fronteres del qual el poble valencià, en l'exercici del seu autogovern (art. 1.2 EACV), pot dotar-se d'un conjunt de drets propis en funció de les seues característiques socials, culturals i polítiques. El constitucionalisme multinivell, en definitiva, convida a abandonar progressivament el principi d'unitat del poder –que exigia la seua concentració en l'estat nació– per a transitar cap a un model basat en la distribució de competències i capaç de coordinar els diferents centres d'imputació de poder com a mecanisme

1. Per exemple, els drets de les persones amb discapacitat (art. 13 EACV), el dret a una renda de ciutadania (art. 15 EACV) o el dret d'accés a les noves tecnologies (art. 19.2 EACV).

2. HÄBERLE, P., "Derecho constitucional común europeo", *Revista de Estudios Políticos*, núm. 79, 1993, p. 43.

3. Vid. PERNICE, I., "Multilevel constitutionalism in the European Union", *European Law Review*, núm. 5, 2002. Una traducció al castellà pot consultar-se en: PERNICE, I., "El constitucionalismo multinivel en la Unión Europea", *Revista de Derecho Constitucional Europeo*, núm. 17, 2012.

4. MONTESINOS PADILLA, C., "Tutela multinivel de los derechos: concepto, marco teórico y desafíos actuales", *Eunomia. Revista en Cultura de la Legalidad*, núm. 11, 2016-2017, pp. 213-214. Vid. també QUERALT JIMÉNEZ, A. i MONTESINOS PADILLA, C., *Protección jurisdiccional de los derechos. Sistemas Español, Universal, Regional Europeo y Supranacional*, Lisboa, Editorial Juruá, 2021 i MONTESINOS PADILLA, C., *La tutela multinivel de los derechos desde una perspectiva jurídico-procesal*, València, Tirant lo Blanch, 2017.

5. Respecte del constitucionalisme multinivell, s'ha assenyalat que "si aquest model [...] comporta el reconeixement de diversos centres de poder normatiu (estatal, supraestatal i infraestatal), també hauria de comportar el reconeixement simultani de drets, deures i principis que imposen límits i vincles a l'exercici d'aquest poder en cadascuna d'aquestes escales". APARICIO WILHELMI, M., i PISARELLO PRADOS, G., "El reconocimiento de derechos, deberes y principios en los estatutos de autonomía: ¿hacia una comprensión multinivel o en red de la protección de los derechos?", *El Clip*, núm. 42, 2007, p. 2.

per a respondre democràticament als reptes plantejats per la globalització i els processos d'integració supranacional.

La carta de drets de l'EACV –que pateix d'una certa “asistematicitat i heterogeneïtat” que impedeixen “entendre la filosofia per la qual determinats continguts s'insereixen en un article i no en un altre, o en diversos”⁶– complementa el marc constitucional i internacional dels drets amb una sèrie de previsions específiques concretes⁷ –que desenvolupen l'estat social i els objectius de solidaritat⁸– i amb un sistema modest de garanties.⁹

La configuració del títol II de l'EACV no com un catàleg típic de drets, sinó com un conjunt de previsions que complementen els drets que els valencians posseeixen, principalment com a espanyols, reforça aquesta comprensió multinivell dels drets. El constitucionalisme multinivell no consisteix tant en una suma d'estrats o nivells de drets com en la conformació d'una amalgama de drets, llibertats i deures que conformen l'estatut de la persona i que procedeixen de diferents fonts, entre les quals també han d'incloure's les infraestatals.¹⁰ Aquesta postura, no obstant això, no és unànime en la doctrina, i s'ha assenyalat que, atés que els estatuts d'autonomia no poden equiparar-se a la Constitució Espanyola (CE),¹¹ no cal considerar les declaracions estatutàries de drets com a autèntiques cartes de drets fonamentals, per la qual cosa en sentit estricte no estaríem davant d'una tutela multinivell dels drets fonamentals anàloga al que concorre a escala internacional.¹²

6. SÁNCHEZ FERRI, R., “Título II. De los derechos de los valencianos y valencianas”, en V. Garrido Mayol (dir.), *Comentarios al Estatuto de Autonomía de la Comunitat Valenciana*, València, Tirant lo Blanch, 2013, p. 206. De fet, no tots els drets apareixen recollits en el títol II: *vid.*, per exemple, els articles 6.2, 53.2 i 80.1 EACV. S'ha assenyalat també en relació amb el sistema de l'Estatut valencià que “la selecció d'aquests drets, i no uns altres, no sembla respondre a un criteri excessivament precís, ja que podríem trobar moltes altres prioritats a la Comunitat Valenciana, i una gran varietat de prestacions socials d'entitat similar a les enunciades en l'Estatut”. ORTEGA COTARELO, R., “Nuevos derechos de los valencianos. Comentarios sobre el Estatuto de Autonomía de la Comunidad Valenciana”, *Revista Valenciana d'Estudis Autonòmics*, núm. 47-48, 2005, p. 284.

7. L'Estatut d'Autonomia valencià (com l'aragonés, el balear o l'extremeny) hauria optat per una via intermèdia entre els estatuts que es limiten a remetre's a la Constitució i aquells altres que preveuen un profús catàleg de drets i el seu sistema de garanties corresponent (els estatuts d'Andalusia, Canàries, Catalunya i Castella i Lleó). ÁLVAREZ CONDE i TUR AUSINA assenyalen sobre aquesta qüestió que amb la incorporació de drets als estatuts d'autonomia “no es tracta d'elaborar una àmplia declaració de drets i llibertats, sinó d'insistir en la seua qualitat accentuant, dins dels límits constitucionals, les prestacions dels poders públics autonòmics”. ÁLVAREZ CONDE, E., i TUR AUSINA, R., “Los derechos en el constitucionalismo: tipología y tutela ‘multinivel’”, *Teoría y Realidad Constitucional*, núm. 20, 2007, p. 255.

8. TUR AUSINA, R., “La introducción de un Catálogo de Derechos en el nuevo Estatuto de Autonomía de la Comunitat Valenciana”, *Revista Valenciana d'Estudis Autonòmics*, núm. 47-48, 2005, p. 181.

9. Aquest sistema inclouria tant garanties normatives (la vinculació als poders públics valencians de l'article 8.2 EACV) com garanties institucionals (el Síndic de Greuges en l'art. 38 EACV o el Consell de l'Audiovisual de la Comunitat Valenciana en l'art. 56.3 EACV).

10. En efecte, els ens membres dels estats descentralitzats també es presenten com a part del complex jurídic articulat en el dret constitucional multinivell. SÁNCHEZ BARRILAO, J. F., “La crisis del Derecho constitucional multinivel”, en P. Häberle, F. Balaguer Callejón, I. W. Sarlet, C. L. Strapazzon i A. Aguilar Calahorro (coords.), *Derechos fundamentales, desarrollo y crisis del constitucionalismo multinivel. Libro homenaje a Jörg Luther*, Cizur Menor, Aranzadi, 2020, p. 187.

11. La asimilación de los Estatutos a una especie de constitución territorial ha sido criticada como el “mito del Estado-Constitución”. MUÑOZ MACHADO, S., “El mito del Estado-Constitución y las reformas estatutarias”, *Informe comunidades autónomas*, 2004.

12. PÉREZ MIRAS, A., “Los derechos estatutarios autonómicos en el contexto de la tutela multinivel”, en P. Häberle, F. Balaguer Callejón, I. W. Sarlet, C. L. Strapazzon i A. Aguilar Calahorro (coords.), *Derechos fundamentales, desarrollo y crisis del constitucionalismo multinivel. Libro homenaje a Jörg Luther*, Cizur Menor, Aranzadi, 2020, p. 222. De ma-

2. L'article 8 de l'Estatut: els drets de la ciutadania valenciana com a espanyola i europea

De manera anàloga a altres textos estatutaris,¹³ l'article 8 EACV recorda que els valencians, en la seua condició d'espanyols i, per tant, d'europeus, són titulars dels drets i deures que els corresponen com a tals:

1. Els valencians i valencianes, en la seua condició de ciutadans espanyols i europeus, són titulars dels drets, deures i llibertats reconeguts en la Constitució Espanyola i en l'ordenament de la Unió Europea i en els instruments internacionals de protecció dels drets humans, individuals i col·lectius, en particular, en la Declaració Universal de Drets Humans; en els pactes internacionals de drets civils i polítics i de drets econòmics, socials i culturals; en la Convenció Europea de Drets de l'Home i Llibertats Fonamentals, i en la Carta Social Europea.
2. Els poders públics valencians estan vinculats per aquests drets i llibertats i vetllaran per la seua protecció i respecte, així com pel compliment dels deures.

L'article 8 EACV –la inclusió del qual en l'Estatut no va despertar cap polèmica durant la tramitació parlamentària de la reforma estatutària de 2006¹⁴– constitueix una clàusula de remissió o de “reenviament receptici”,¹⁵ això és, un mecanisme mitjançant el qual una norma n'invoca una altra per a reconèixer a aquesta última un determinat valor jurídic, complementar el contingut de la primera o, com succeeix en aquest cas, simplement recordar la seua existència i importància. Ens trobem, com ha assenyalat Castellà Andreu, davant d'una “clàusula general de caràcter declaratiu” que no té en compte la diferent naturalesa i vinculatorietat de les declaracions de drets incloses en aquesta.¹⁶

nera anàloga, per a Aguado Renedo els estatuts d'autonomia, “*per se*, ni regulen, ni reconeixen ni garanteixen drets *directament*, com ho fa la Constitució, i això perquè l'Estatut és una norma bàsicament dirigida als poders públics autonòmics, no als ciutadans de les comunitats”. AGUADO RENEDO, C., *El Estatuto de Autonomía y su posición en el ordenamiento jurídico*, Madrid, Centre d'Estudios Constitucionals, 1996, p. 356. Díez-Picazo, d'altra banda, aporta l'argument del “legislador esquizofrènic” o el “legislador abúlic”, que parteix de la premissa que els estatuts d'autonomia s'aproven mitjançant una llei orgànica, això és, a través de les Corts Generals, per la qual cosa “admetre que els estatuts d'autonomia poden recollir declaracions de drets és tant com admetre que les Corts Generals poden donar uns drets a uns espanyols i altres drets a altres espanyols”. DíEZ-PICAZO, L. M., “¿Pueden los Estatutos de Autonomía declarar derechos, deberes y principios?”, *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 78, 2006, p. 72. Caamaño respon a Díez-Picazo apuntant que el fet que “els drets estiguen en la Constitució no impedeix que també puguen trobar-se en altres llocs. El que la Constitució exigeix és que, allí on estiguen, la seua presència sempre siga *secundum constitutionem*”. CAAMAÑO DOMÍNGUEZ, F., “Sí, pueden (Declaraciones de derechos y Estatutos de Autonomía)”, *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 79, 2007, p. 38.

13. Estatuts d'autonomia d'Andalusia (art. 9.1), Aragó (art. 11.1), Astúries (art. 9.1), Canàries (art. 9.1), Cantàbria (art. 5.1), Castella-la Manxa (art. 4.1), Castella i Lleó (art. 8.1 i 2), Catalunya (art. 4.1 i 2), Comunitat de Madrid (art. 7.1 i 4), Extremadura (art. 6), Galícia (art. 4), Illes Balears (art. 13.1 i 2), La Rioja (art. 7.1 i 2), Murcia (art. 9.1), Navarra (art. 6) i País Basc (art. 9.2).

14. En les Corts Valencianes únicament es va destacar la importància d'incorporar a l'Estatut d'Autonomia els drets socials i els drets emergents del segle XXI i en les Corts Generals el debat es va articular entorn de la naturalesa jurídica dels catàlegs estatutaris de drets.

15. MESTRE DELGADO, J. F., “Los derechos de los valencianos reconocidos en el Estatuto”, en J. M. Baño León (dir.), *Comentario al Estatuto de Autonomía de la Comunidad Valenciana*, Cizur Menor, Thomson Civitas, 2007, p. 106.

16. CASTELLÀ ANDREU, J. M., “Hacia una protección ‘multinivel’ de los derechos en España. El reconocimiento de derechos en los Estatutos de autonomía de las comunidades autónomas”, *Boletín Mexicano de Derecho Comparado*, núm. 120, 2007.

La perspectiva multinivell adoptada per l'article 8 EACV es complementa amb les funcions encomanades al Síndic de Greuges en l'article 38 EACV, que ha de vetlar no només pels drets del títol II de l'Estatut, sinó també pels que reconeix el títol I de la CE, tots dos "en l'àmbit competencial i territorial de la Comunitat Valenciana". El Síndic, doncs, ha de fiscalitzar l'actuació de l'Administració pública valenciana amb la finalitat, si és el cas, de denunciar les violacions que, en el seu territori i àmbit competencial, es produïsquen respecte dels drets dels dos instruments normatius d'eficàcia immediata aplicables a la ciutadania valenciana: la Constitució i l'Estatut d'Autonomia. Aquesta vinculació del Síndic de Greuges als drets de l'Estatut evidencia que, malgrat les postures doctrinals que, com s'ha apuntat, rebutgen la consideració dels catàlegs estatutaris de drets com a autèntiques cartes de drets subjectius, i, com s'analitzarà posteriorment, de la seua discutible eficàcia jurídica d'acord amb la doctrina del Tribunal Constitucional, els drets previstos en l'Estatut d'Autonomia valencià no constitueixen meres proclamacions polítiques o simbòliques. Al contrari, produeixen efectes jurídics concrets com, en aquest cas, l'habilitació a un òrgan estatutari com el Síndic de Greuges per a actuar en cas de violació del dret.

3. La problemàtica titularitat dels drets

L'article 8 EACV presenta una sèrie de problemes interpretatius, entre els quals destaca el de la titularitat dels drets previstos en aquesta, que el precepte sembla restringir a la ciutadania valenciana. L'estatut defineix com a valencià la persona que té la nacionalitat espanyola i resideix –té el veïnatge administratiu, això és, està empadronada– en qualsevol dels municipis de la Comunitat Valenciana (art. 3.1 EACV). A partir d'aquesta previsió, el sistema de titularitat de drets de l'article 8 EACV gravita entorn de la possessió de la nacionalitat espanyola. Sense aquesta no és possible ser valencià, malgrat residir a la Comunitat Valenciana, i gràcies a aquesta s'obté el màxim elenc de drets: els de l'EACV com a valencià (per a això és necessària la nacionalitat espanyola) i els de la Constitució i els textos europeus i internacionals subscrits per Espanya com a espanyol (i, per tant, com a europeu).

D'aquesta manera, l'article 8 EACV complementa l'estatut de drets dels valencians de l'EACV amb els propis de la seua condició d'espanyols. Per això, pot afirmar-se que el conjunt de drets previstos correspon tant a valencians com a espanyols no valencians. Ara bé, ha d'advertir-se que cap dels textos citats en el precepte deriva exclusivament, en sentit estricte, de la seua condició d'europeus, quan l'obtenció de la ciutadania de la Unió Europea (UE) –únic estatut al qual pot referir-se l'art. 8.1 EACV en parlar d'europeus– es vincula directament a la possessió de la nacionalitat d'un dels estats membres de la UE (art. 20.1 del Tractat de funcionament de la Unió Europea [TFUE]). Així s'evidencia en el cas del dret de sufragi actiu i passiu en les eleccions municipals i al Parlament Europeu (art. 20.2.b TFUE), que esdevé l'exemple paradigmàtic de la realitat multinivell dels drets: deixant al marge el règim de reciprocitat en el cas de la participació de les persones estrangeres no comunitàries en les eleccions municipals, la titularitat d'aquest dret s'atribueix, en l'àmbit de la Comunitat Valenciana, tant a les persones amb nacionalitat espanyola –que són, al seu torn, ciutadanes de la UE (art. 20.1 TFUE) i, com a empadronades en aquesta comunitat autònoma, valencianes (art. 3.1 EACV)– com a les persones que, no tenint la nacionalitat espanyola –i, per això, no poden ser considerades valencianes– són titulars, no obstant

això, de la nacionalitat d'un altre estat membre de la UE i també, consegüentment, de la ciutadania europea.

Quedarien fora de l'art. 8 EACV les persones que no tenen la nacionalitat espanyola, però fins i tot en aquest cas l'EACV estableix una distinció: entre els ciutadans de la UE i els estrangers no comunitaris. Els primers, que per la seua condició de ciutadans europeus són ja titulars dels drets, els deures i les llibertats reconeguts en l'ordenament de la UE i en els instruments europeus i internacionals subscrits pel seu estat de nacionalitat, gaudiran, a més, a la Comunitat Valenciana gaudiran "dels drets i estaran subjectes a les obligacions pròpies dels valencians, amb les excepcions que establisquen, si és el cas, la Constitució o les lleis de l'Estat" (art. 3.5 EACV). A més, en aquest sentit, l'article 8 EACV ha de complementar-se amb l'article 1.4 EACV, que, d'acord amb l'esperit europeista que recorre l'Estatut, proclama que "la Comunitat Valenciana, com a regió d'Europa, assumeix els valors de la Unió Europea i vetlarà pel compliment dels seus objectius i per la defensa dels drets de tots els ciutadans europeus". La vertadera exclusió de drets es produiria, així, amb la persona estrangera amb nacionalitat d'un estat no membre de la UE, que per no posseir la nacionalitat espanyola no podria ser considerada valenciana ni, en conseqüència, ser titular dels drets que preveuen el títol II i l'article 8 EACV.

No obstant això, aquestes previsions estatutàries –que tenen una evident càrrega política quant a la configuració del "subjecte de dret" típic o ple segons l'Estatut valencià– no s'han d'interpretar, en la nostra opinió, en sentit literal, per dues raons. En primer lloc, perquè correspon a l'Estat central, i no als ens descentralitzats, determinar la titularitat dels drets.¹⁷ En segon lloc, perquè si bé l'article 3 EACV concreta la condició de valencià, no s'estableix que només els valencians definits així seran titulars dels drets del títol II, de manera que hi hauria una desconexió entre aquest precepte i la referència als "valencians" o a la "ciutadania valenciana" com a subjecte actiu dels drets estatutaris. Això és, l'Estatut empra el terme "valencià" com a titular de drets d'una manera més aviat simbòlica, perquè alguns d'ells no podrien, per la seua pròpia naturalesa, quedar restringits a la condició de valencians segons apareix definida en l'article 3 EACV: per exemple, els "drets socials dels valencians" (art. 10.1 EACV) o el dret "dels valencians i valencianes a disposar del proveïment suficient d'aigua de qualitat" (art. 17.1 EACV).

Sobre la limitació de la titularitat dels drets a la ciutadania valenciana, també s'ha assenyalat que únicament cal atribuir amb caràcter exclusiu a les persones amb el veïnatge administratiu d'una determinada comunitat autònoma els drets i deures "que per la seua pròpia naturalesa hagen d'atribuir-se amb aquest criteri, de manera que en la resta de casos els no veïns, en la mesura que resulten afectats per l'ordenament autonòmic, ho siguen amb les mateixes condicions que els que tenen el veïnatge d'aquest".¹⁸

17. D'aquesta manera, l'article 13 CE estén amb caràcter general els drets constitucionals a les persones estrangeres, i reserva únicament a les espanyoles els drets de participació política, i fins i tot l'article 14.3 de la Llei orgànica 4/2000, d'11 de gener, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seua integració social, estableix que "els estrangers, qualsevol que siga la seua situació administrativa [també, per tant, en situació il·legal], tenen dret als serveis i les prestacions socials bàsiques".

18. DE OTTO, I. "Los derechos fundamentales y la potestad normativa de las comunidades autónomas en la jurisprudencia del Tribunal Constitucional", *Revista Vasca de Administración Pública*, núm. 10, 1984, p. 59.

En definitiva, la determinació particular del titular del dret dependrà, com assenyalava Tur Ausina,¹⁹ de les característiques del dret estatutari concret i del col·lectiu afectat i no tant del terme específic emprat en el precepte: “ciudadà” en el dret a gaudir d’uns serveis públics de qualitat (art. 9.2 EACV), “persona” en el dret a les prestacions públiques necessàries per a assegurar l’autonomia personal en cas de discapacitat (art. 13.1 EACV) o “ciudadans valencians” en el dret a una renda de ciutadania (art. 15 EACV).

4. La diferent eficàcia jurídica de les declaracions de drets aplicables a la ciutadania valenciana

Al marge de la contribució de l’article 8.1 EACV al constitucionalisme multinivell, com a clàusula d’obertura cap a una comprensió plural i àmplia dels drets, la seua eficàcia jurídica ha de considerar-se merament indicativa, perquè es limita a enumerar, en una llista oberta, una sèrie de declaracions de drets dels quals són titulars els valencians en la seua condició d’espanyols: es tractaria d’un “precepte amb més valor polític que jurídic perquè funciona com a mer recordatori d’una realitat ja existent”.²⁰

D’altra banda, el règim jurídic –la vinculació, l’aplicabilitat i el sistema de garanties– de cadascuna d’aquestes declaracions estarà determinat pels corresponents nivells d’exercici de poder o organització internacional en el si dels quals s’hagen aprovat. En primer lloc, els drets proclamats en la Constitució Espanyola es beneficien de la supremacia normativa i l’eficàcia immediata de la Constitució i la seua vinculació a la ciutadania i els poders públics (arts. 9.1 i 53.1 CE i art. 7 de la Llei orgànica del poder judicial). A més, la violació dels considerats “drets fonamentals”, proclamats en l’article 14 CE i en la secció 1a del capítol segon del títol I de la CE, s’ha d’enjudiciar mitjançant un procediment judicial preferent i sumari i, juntament amb l’objecció de consciència de l’article 30.2 CE, són possible objecte d’un recurs d’empara constitucional (art. 53.2 CE). Tots els drets constitucionals són, a més, tutelats, en els àmbits respectius, pel Defensor del Poble (art. 54 CE) i el Ministeri Fiscal (art. 124.1 CE).²¹

En segon lloc, quant a l’ordenament jurídic de la UE, l’article 20.2 TFUE cataloga els drets que, com a ciutadans europeus, correspondria als valencians i valencianes: el dret de circular i residir lliurement en el territori dels estats membres de la UE, el dret de sufragi actiu i passiu en les eleccions al Parlament Europeu i en les eleccions municipals de l’estat membre on residisquen, el dret d’acollir-se a la protecció diplomàtica i consular de qualsevol estat

19. TUR AUSINA, R., *op. cit.*, p. 198.

20. CATALÀ I BAS, A. H., “Artículo Octavo”, en V. Garrido Mayol (dir.), *Comentarios al Estatuto de Autonomía de la Comunidad Valenciana*, València, Tirant lo Blanch, 2013, p. 219.

21. Sobre el sistema constitucional de garantia dels drets fonamentals, *vid.*, entre altres, AGUIAR DE LUQUE, L., “Las garantías constitucionales de los derechos fundamentales en la Constitución española”, *Revista de Derecho Político*, núm. 10, 1981; CARRASCO DURÁN, M., *Los procesos para la tutela judicial de los derechos fundamentales*, Madrid, Centre d’Estudis Polítics i Constitucionals, 2002; GARCÍA MORILLO, J., *El amparo judicial de los derechos fundamentales*, Madrid, Centre de Publicacions del Ministeri de Justícia, 1985; GARROTE DE MARCOS, M., i VILA RAMOS, B., *Jurisdicción constitucional y procedimiento de defensa de los derechos*, Madrid, Dykinson, 2015; MARTÍN-RETORTILLO, L., i DE OTTO Y PARDO, I., *Derechos fundamentales y Constitución*, Madrid, Civitas, 1988; OEHLING DE LOS REYES, A., “El artículo 53 de la Constitución española de 1978: esquema de la evolución y del estado de situación de sus instrumentos de garantía de los derechos fundamentales (1978-2017)”, *Revista de Derecho Político*, núm. 100, 2017.

membre en el territori d'un tercer país en el qual Espanya no estiga representada i el dret de formular peticions al Parlament Europeu, recórrer al Defensor del Poble Europeu i dirigir-se a les institucions i els òrgans consultius de la UE en qualsevol de les llengües dels tractats, i rebre resposta en la mateixa llengua.²²

Un esment a part requereix la Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea (CDFUE), que, malgrat haver adquirit vinculatorietat jurídica amb el Tractat de Lisboa de l'any 2007, i que s'eleva a la condició de dret originari de la UE, encara conserva limitacions importants de la seua eficàcia –addicionals a la presència destacada en la Carta de principis i remissions al legislador–: les institucions europees han de respectar els drets de la carta (vinculació negativa), però no poden promoure'ls (vinculació positiva), quan la UE manca de competència en matèria de drets fonamentals; únicament s'aplica a les institucions, els òrgans i els organismes de la Unió, dins del respecte del principi de subsidiarietat, i als estats membres quan apliquen el dret de la Unió (art. 51.1 CDFUE); l'eficàcia dels drets de la carta queda condicionada als objectius d'interés general reconeguts per la Unió (art. 52.1 CDFUE) –entre els quals no hi ha únicament la tutela dels drets–; i, finalment, no hi ha un mecanisme jurisdiccional específic de tutela dels drets fonamentals en la Unió, de manera que la seua protecció només serà possible si la violació del dret està vinculada a la d'una disposició de dret de la Unió.²³

En tercer lloc, l'article 8.1 EACV també es refereix als “instruments internacionals de protecció dels drets humans, individuals i col·lectius”.²⁴ La possibilitat que els valencians puguen gaudir d'aquests drets dependrà de cadascun d'aquests instruments, però haurà de tindre's

22. Una visió actualitzada i multidisciplinària de l'estatut de drets de la ciutadania europea pot consultar-se en VELASCO RETAMOSA, J. M., i MARTÍN LÓPEZ, M. T., *El fortalecimiento de los derechos de los ciudadanos de la Unión Europea*, València, Tirant lo Blanch, 2021.

23. Sobre el sistema de protecció de drets a la UE i, en particular, el valor de la CDFUE, pot consultar-se, entre altres: AGUILAR CALAHORRO, A., “L'eficàcia de la Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea a la llum de l'última jurisprudència del Tribunal de Justícia”, en P. Häberle et al. (coord.), *Drets fonamentals, desenvolupament i crisi del constitucionalisme multinivell*. Lliure homenatge a Jörg Luther, Cizur Menor (Navarra), Civitas, 2020; BALAGUER CARRERÓ, F., “Constitucionalisme multinivell i drets fonamentals a la Unió Europea”, en J. Alvar Ezquerro et al., *Estudios en homenaje al profesor Gregorio Peces-Barba*, vol. 2, Madrid, Dykinson, 2008; BOU FRANCH, V., “La Unió Europea i els drets fonamentals: desafiaments actuals”, *Revista Europea de Drets Fonamentals*, núm. 24, 2014; CARMONA CONTRERAS, A. M. (dir.), *Construint un estàndard europeu de drets fonamentals: un recorregut per la jurisprudència TJUE després de l'entrada en vigor de la Carta*, Cizur Menor (Navarra), Aranzadi Thomson Reuters, 2018; CRUZ VILLALÓN, P., “El valor de la posició de la Carta de Drets Fonamentals en la comunitat constitucional europea”, *Teoria i Realitat Constitucional*, núm. 39, 2017; FREIXES SANJUÁN, T., “Drets fonamentals a la Unió Europea. Evolució i prospectiva: la construcció d'un espai jurídic europeu dels drets fonamentals”, *Revista de Dret Constitucional Europeu*, núm. 4, 2005; GARCÍA ORTIZ, A., *Ordre públic i Unió Europea. Una contribució a la construcció constitucional europea*, València, Tirant lo Blanch, 2022; JIMENA QUESADA, L., “La consagració dels drets fonamentals: de principis generals a text fundacional de la Unió Europea”, *Quaderns Europeus de Deusto*, núm. 50, 2014; LÓPEZ CASTILLO, A. (dir.), *La Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea. Deu anys de jurisprudència*, València, Tirant lo Blanch, 2019; MATIA PORTILLA, F. J. (dir.), *La protecció dels drets fonamentals a la Unió Europea*, Cizur Menor (Navarra), Civitas, 2002.

24. La protecció internacional dels drets humans s'ha analitzat, entre altres, en BOU FRANCH, V. E., i CASTILLO DAU-DÍ, M., *Curso de Derecho Internacional de los Derechos Humanos*, València, Tirant lo Blanch, 2010; FERNÁNDEZ DE CASADEVANTE, C. (coord.), *Derecho Internacional de los Derechos Humanos*, Madrid, Dilex, 2011; GÓMEZ ISA, F. (dir.) i PUREZA, J. M. (coord.), *La protección internacional de los derechos humanos en los albores del siglo XXI*, Bilbao, Universidad de Deusto, 2004; i SALVIOLI, F., *La edad de la razón. El rol de los órganos internacionales de protección de los derechos humanos, y el valor jurídico de sus pronunciamientos*, València, Tirant lo Blanch, 2022.

en compte que, si s'adopten com a tractats internacionals, seran font del dret i formaran part de l'ordenament intern espanyol i valencià des de la seua publicació oficial a Espanya (art. 96.1 CE) i, a més, operaran com a criteri interpretatiu dels drets reconeguts en la Constitució (art. 10.2 CE).

En quart lloc, el primer apartat de l'article 8 EACV també es refereix a la Declaració Universal dels Drets Humans (DUDH), adoptada en 1948 per l'Assemblea General de l'Organització de les Nacions Unides (ONU). L'articulat de la declaració reflecteix tant la voluntat originària que l'ordre internacional superara els horrors viscuts en l'Holocaust i la Segona Guerra Mundial com la tensió pròpia del context de la Guerra Freda, i recull un conjunt de drets –essencialment civils i polítics– de caràcter mínim, capaç de generar el consens de la comunitat internacional (no s'hi va incloure, per exemple, la prohibició de la pena de mort). No obstant això, al marge del seu innegable valor polític, moral i simbòlic, la declaració no és un tractat internacional jurídicament vinculant que genere drets directament: com que s'adopta mitjançant una resolució de l'Assemblea General de l'ONU, el valor jurídic de la declaració és el propi d'aquestes, és a dir, simplement recomanatori, fet que no obsta que els estats part decidisquen atribuir-li un valor superior (en el cas d'Espanya, valor interpretatiu: art. 10.2 CE).²⁵

En cinqué lloc, el Pacte internacional de drets civils i polítics (PIDCP) i el Pacte internacional de drets econòmics, socials i culturals (PIDESC), adoptats en 1966 i en vigor des de 1976, són, a diferència de la DUDH, tractats internacionals ratificats per Espanya i, per tant, vinculants jurídicament. Tots dos instruments desenvolupen i garanteixen els drets de la DUDH –en major mesura en el cas dels drets civils i polítics²⁶– i els seus mecanismes de control es basen en sengles comitès –el Comitè de Drets Humans en el cas del PIDCP i el Comitè de Drets Econòmics, Socials i Culturals en el cas del PIDESC–, que reben i avaluen els informes que han de presentar els estats part sobre les disposicions i les mesures adoptades (legislatives, judicials, administratives, educatives, etc.) i els progressos realitzats (arts. 40.1 PIDCP i 16.1 PIDESC), després dels quals els comitès emeten observacions i recomanacions no vinculants. En determinades circumstàncies, les organitzacions no governamentals i els particulars (en aquest cas només davant del Comitè de Drets Humans) poden presentar als comitès informes d'aquesta naturalesa.²⁷

25. Sobre el significat i el valor de la DUDH actualment, pot consultar-se: PRONER, C. *et al.* (coord.), *70^è Aniversari de la Declaración Universal de Derechos Humanos. La Protección Internacional de los Derechos Humanos en cuestión*, València, Tirant lo Blanch, 2018; RÍO SANTOS, F., *La Declaración Universal de los Derechos Humanos. Historia, documentos, borradores y proyectos*, Cizur Menor (Navarra), Aranzadi Thomson Reuters, 2022; SANTOS RODRÍGUEZ, P., *Los derechos humanos a examen. Una revisión clásica en el 70^º aniversario de la Declaración Universal*, Cizur Menor (Navarra), Civitas Thomson Reuters, 2017; SANZ MULAS, N. (dir.), *Los Derechos Humanos 70 años después de la Declaración Universal*, València, Tirant lo Blanch, 2019.

26. L'aprovació de dos pactes diferents afecta el mateix disseny de les declaracions de drets: mentre que en el PIDCP els estats part es comprometen "a respectar i a garantir a tots els individus que es troben en el seu territori i estiguen subjectes a la seua jurisdicció" els drets del pacte (art. 2.1 PIDCP), en el PIDESC el compromís es limita a "adoptar mesures, tant separatament com mitjançant l'assistència i la cooperació internacionals, especialment econòmiques i tècniques, fins al màxim dels recursos de què dispose, per a aconseguir progressivament, per tots els mitjans apropiats, inclusivament, en particular, l'adopció de mesures legislatives, la plena efectivitat dels drets" reconeguts en el pacte (art. 2.1 PIDESC).

27. Pot consultar-se un estudi actualitzat dels pactes en VEGA GUTIÉRREZ, A. M. (coord.), *Derechos Humanos del siglo XXI. 50^º Aniversario de los Pactos Internacionales de Derechos Humanos*, Cizur Menor (Navarra), Aranzadi Thomson Reuters, 2017.

En sisé lloc, el Conveni Europeu de Drets Humans (CEDH) constitueix l'instrument supranacional de protecció de drets més avançat i eficaç quant al seu sistema de garanties. Ha de tindre's en compte que, a diferència de la UE –que va nèixer com un projecte de naturalesa essencialment econòmica; *ratio* de la qual, malgrat les importants competències polítiques assumides, no ha aconseguit desprendre's–, el Consell d'Europa es va fundar en 1949 amb la finalitat de promoure la democràcia, l'estat de dret i els drets humans. El CEDH estableix un catàleg de drets la violació dels quals es pot denunciar davant d'un òrgan jurisdiccional específic, el Tribunal Europeu de Drets Humans,²⁸ les sentències del qual no són directament executives,²⁹ però els estats part es comprometen a fer-les efectives, sota la supervisió del Comitè de Ministres del Consell d'Europa.³⁰

En seté lloc, la referència 8.1 EACV a la Carta social europea ha d'entendre's referida a la versió revisada de 1996 –i no a l'original de 1961– des del moment en què va ser ratificada per Espanya l'any 2021. La Carta social europea, instrument del Consell d'Europa que va suplir les mancances del CEDH en matèria de drets econòmics i socials,³¹ disposa d'un mecanisme de control que es basa en la presentació d'informes per part dels estats que l'han ratificat i en un sistema de reclamacions col·lectives, i la vigilància del compliment de la carta s'encomana al Comitè Europeu de Drets Socials.³²

28. El recurs davant del Tribunal Europeu de Drets Humans, que només és procedent quan s'han esgotat les vies de recursos internes, el pot interposar qualsevol altre estat part (assumptes interestatals) o persona física, organització no governamental o grup de particulars que es considere víctima (demandes individuals).

29. Amb l'excepció de la condemna al pagament indemnitzatori, típica dels tractats generals d'arbitratge i que produeix "una certa mercantilització de la matèria de la protecció dels drets humans i les llibertats fonamentals". BUJOSA VADELL, L. M., *Las sentencias del Tribunal Europeo de Derecho Humanos y el ordenamiento español*, Madrid, Tecnos, 1997, pp. 116 i 118.

30. Sobre el sistema de protecció de drets en l'àmbit del Consell d'Europa, *vid.*, *inter alia*, CARRILLO SALCEDO, J. A., *El Convenio Europeo de Derechos Humanos*, Madrid, Tecnos, 2003; CASADEVALL, J., *El Convenio Europeo de Derechos Humanos, el Tribunal de Estrasburgo y su jurisprudencia*, València, Tirant lo Blanch, 2012; ELÓSEGUI ITXASO, M. *et al.* (coord.), *Construyendo los derechos humanos en Estrasburgo. El Tribunal Europeo de Derechos Humanos y el Consejo de Europa*, València, Tirant lo Blanch, 2020; GARCÍA ROCA, F. J., *La transformación constitucional del Convenio Europeo de Derechos Humanos*, Cizur Menor (Navarra), Thomson Reuters Civitas, 2019; LÓPEZ GUERRA, L., *El Convenio Europeo de Derechos Humanos. Según la jurisprudencia del Tribunal de Estrasburgo*, València, Tirant lo Blanch, 2021; MONEREO ATIENZA, C. i MONEREO PÉREZ, J. L. (dirs.), *La garantía multinivel de los derechos fundamentales en el Consejo de Europa. El Convenio Europeo de Derechos Humanos y la Carta Social Europea*, Granada, Editorial Comares, 2017.

31. Per a ampliar la informació sobre la Carta social europea, pot consultar-se: JIMENA QUESADA, L., "El Comité Europeo de Derechos Sociales. Valor jurídico de sus resoluciones", *Documentación Laboral*, núm. 125, 2022; MONEREO PÉREZ, J. L., "La garantía de los derechos sociales en la Carta Social Europea como 'Constitución Social' de la Europa amplia", *Revista Crítica de Relaciones de Trabajo Laborum*, núm. 4, 2022, i TERRÁDEZ SALOM, D., *La Carta Social europea en el orden constitucional español*, Sevilla, Athenaica, 2018.

32. La característica principal d'aquest text és l'heterogeneïtat dels compromisos assumits pels estats part, mitjançant un sistema de *compromís a la carta*: cadascun ha de comprometre's a considerar la part I com una declaració dels objectius a aconseguir per tots els mitjans adequats, a considerar-se obligada per un mínim de sis de nou drets de la part II (dret al treball; dret sindical; dret de negociació col·lectiva; dret dels xiquets i els adolescents a protecció; dret a la seguretat social; dret a l'assistència social i mèdica; dret de la família a protecció social, jurídica i econòmica; dret dels treballadors migrants i les seues famílies a protecció i assistència; i dret a la igualtat d'oportunitats i de tracte en matèria d'ocupació i de professió, sense discriminació per raó de sexe) i, finalment, a considerar-se obligada per un número addicional no inferior a 16 articles o 63 paràgrafs de la part II (art. A de la part III). Espanya ha acceptat tots els articles de la Carta social europea.

5. La responsabilitat dels poders públics valencians i la vinculació positiva i negativa dels drets

D'acord amb l'article 8.2 EACV, els poders públics valencians estan vinculats i han de vetllar per la protecció i el respecte dels drets i les llibertats que, com a ciutadans espanyols i europeus, corresponen als valencians i valencianes. Aquest precepte reflecteix la doble naturalesa, positiva i negativa, dels drets. Els drets fonamentals –entenen ací “fonamental” en sentit ampli, no constret als que preveu la secció 1a del capítol segon del títol I de la CE– tenen, en primer lloc, una vinculació negativa i, com a tal, han de ser respectats pels poders públics i els particulars, en el sentit que el seu exercici no ha de ser pertorbat per aquests. Els poders públics valencians, a més, estan vinculats positivament per aquests drets, perquè no només han d'abstindre's de lesionar-los, sinó que també estan obligats a promoure'ls, això és, han d'adoptar polítiques normatives de desenvolupament dels drets, garantir el seu exercici per part dels titulars i procurar de qualsevol manera la màxima efectivitat d'aquests.

La vinculació positiva dels drets que preveu l'article 8.1 EACV ha d'entendre's referida a l'àmbit competencial propi de la Comunitat Valenciana –a “l'àmbit de les seues competències” que assenyalava l'article 2 EACV de 1982, precedent del vigent article 8 EACV. D'aquesta manera, d'acord amb el principi de competències que caracteritza l'Estat autòmic espanyol, la Comunitat Valenciana no està cridada a desenvolupar una actuació positiva dels drets fonamentals en si mateixa, sinó en la mesura en què això és possible en l'exercici de les competències assumides pel seu estatut d'autonomia.

La vinculació positiva dels drets fonamentals és, en qualsevol cas, l'aportació més significativa que en l'àmbit dels drets realitzen els estatuts d'autonomia, perquè no ha d'oblidar-se que el Tribunal Constitucional, en la Sentència 247/2007, de 12 de desembre, dictada en relació amb el polèmic dret a l'aigua consagrat en l'article 17 EACV, va establir que els drets estatutaris no poden considerar-se així –és a dir, àmbits d'acció jurídica reivindicables davant dels poders públics i, en particular, els tribunals–, sinó principis anàlegs als que operen com a principis rectors de la política social i econòmica del capítol tercer del títol I CE,³³ fet que, no obstant això, no els priva de validesa.³⁴

33. En efecte, la Sentència 247/2007 va establir que, en l'àmbit de les seues institucions pròpies, és possible que els estatuts reconeguen vertaders drets subjectius; per exemple, la inviolabilitat i la immunitat dels parlamentaris autònoms. No obstant això, en l'àmbit de les competències assumides, “els estatuts d'autonomia no poden establir per si mateixos drets subjectius en sentit estricte, sinó directrius, objectius o mandats als poders públics autònoms. Per això, qualsevol que siga la literalitat amb què s'expressen en els estatuts, aquestes prescripcions estatutàries han d'entendre's, clar i ras, com a mandats als poders públics autònoms”. Tribunal Constitucional (Ple). Sentència 247/2007, de 12 de desembre, BOE núm. 13, de 15 de gener de 2008, ECLI:ES:TC:2007:247. A més, l'eficàcia d'aquests drets requereix la concurrència de dos requisits: “en primer lloc, que estiguen connectats amb una matèria que siga competència de la comunitat autònoma. En segon lloc, per a ser eficaços requereixen el desplegament legislatiu autòmic, amb la qual cosa mancarà de justiciabilitat directa fins que no s'haja concretat el seu règim jurídic d'aquesta manera”. SORIANO MORENO, S., *Derechos e igualdad territorial en la evolución del Estado social autonómico*, València, Tirant lo Blanch, 2020, p. 178. Aquesta doctrina es confirmarà posteriorment en la Sentència 31/2010 del Tribunal Constitucional, en la qual s'afirmarà que els drets estatutaris només vinculen el legislador autòmic i han d'estar “materialment vinculats a l'àmbit competencial propi de la comunitat autònoma”. Tribunal Constitucional (Ple). Sentència 31/2010, de 28 de juny, BOE núm. 172, de 16 de juliol de 2010, ECLI:ES:TC:2010:31; FJ 5.

34. Com afirma Soriano, “el que és segur és que els drets recollits en els estatuts d'autonomia ho són vàlidament. En cap moment el Tribunal els nega validesa ni la consideració de contingut no jurídic”, per la qual cosa “formarien part del paràmetre de constitucionalitat d'altres normes i [...] han de ser observats pels poders públics autònoms,

6. No només drets: els deures de la ciutadania valenciana com a espanyola i europea

L'article 8 EACV no només atribueix als valencians, en la seua condició d'espanyols i europeus, la titularitat dels drets i les llibertats inclosos en els textos esmentats en el precepte, sinó també dels seus deures corresponents, la garantia de compliment dels quals s'atribueix als poders públics de la comunitat autònoma. Deixant al marge els tractats internacionals sobre drets humans –i, en particular, els estudiats–, que no incorporen cap deure al seu articulat –més enllà dels que cal induir com a correlat al reconeixement de drets, fet que s'aplica amb caràcter general a tots aquests instruments–, la Constitució Espanyola no conté un sistema de deures constitucionals, i es troben dispersos al llarg del text constitucional.³⁵

La Constitució preveu, d'una banda, normes habilitadores, això és, mandats als poders públics perquè mitjançant la llei establisquen obligacions i sancions: l'obligatorietat de l'ensenyament bàsic (art. 27.4 CE) o el deure de conservació del medi ambient (art. 45.1 CE). D'altra banda, la mateixa constitució prefigura una sèrie de deures constitucionals en sentit estricta, l'incompliment dels quals podria generar conseqüències jurídiques: el deure de conèixer el castellà (art. 3.1 CE), el deure de defensar Espanya (art. 30.1 CE), el deure de contribuir al sosteniment de les despeses públiques (art. 31.1 CE), el deure de treballar (art. 35.1 CE), el deure de comparèixer davant de les comissions parlamentàries d'investigació o el deure de col·laborar amb la justícia (art. 118 CE).

Respecte de l'ordenament jurídic de la UE, malgrat el to literal de l'article 20.2 TFUE, segons el qual la ciutadania de la Unió és titular dels drets i està subjecta als deures establits en els tractats, el Tractat de la Unió Europea i el TFUE estableixen més aviat obligacions dirigides als estats, mentre que els deures que corresponen als particulars es troben amb caràcter general en el dret derivat de la Unió (reglaments, directives i decisions). Per contra, la CDFUE –en el preàmbul de la qual ja s'advertix que el gaudi dels drets “comporta responsabilitats i deures tant respecte dels altres com de la comunitat humana i de les generacions futures”– sí que preveu una sèrie de deures dels particulars: en concret, el deure de tots (i, en particular, en l'àmbit laboral) de garantir la igualtat entre dones i homes (art. 23 CDFUE), el deure de garantir als treballadors o als seus representants la informació i la consulta amb antelació suficient (art. 27 CDFUE) i el deure de proporcionar als joves admesos a treballar unes condicions de treball adaptades a la seua edat i la protecció contra l'explotació econòmica o contra qualsevol treball que pugui ser perjudicial per a la seua seguretat, salut, desenvolupament físic, psíquic, moral o social, o que pugui posar en perill la seua educació (art. 32 CDFUE).

encara que el Tribunal els haja privat de justiciabilitat directa”. SORIANO MORENO, S., *op. cit.*, p. 213. Canosa Usera va sostindre una posició diferent de la defensada pel Tribunal Constitucional: segons aquest autor, l'aplicabilitat directa dels drets estatutaris sobre tots els poders públics autoritza a considerar-los vertaders drets subjectius amb eficàcia normativa. CANOSA USERA, R. “La declaración de derechos en los nuevos Estatutos de Autonomía”, *Teoría y Realidad Constitucional*, núm. 20, 2007, p. 90. I igualment considera Balaguer Callejón que, atès que van ser reconeguts juntament amb un sistema de garanties, els drets estatutaris són “autèntics drets generadors d'un vincle directe entre l'Estatut, com a norma fonamental de la comunitat autònoma (en el marc de la Constitució, com és lògic) i la societat”. BALAGUER CALLEJÓN, F., “Derechos, principios y objetivos en los Estatutos de Autonomía reformados”, *Anuario Jurídico de la Rioja*, núm. 13, 2008, p. 22.

35. Sobre els deures constitucionals, *vid.* MORET MILLÁS, V., “Los deberes constitucionales”, *Revista de las Cortes Generales*, núm. 86, 2012, i RUBIO LLORENTE, F., “Los deberes constitucionales”, *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 62, 2001.

A més d'aquests deures, els valencians estaran subjectes pels que fixe l'EACV, que, no obstant això, únicament preveu dos deures específics: el deure dels candidats a les eleccions de les Corts de presentar-se per partits, federacions, coalicions o agrupacions d'electors (art. 23.2 EACV) i el deure dels notaris de garantir l'ús del valencià en l'exercici de la seua funció en l'àmbit de la Comunitat Valenciana i de conèixer el dret civil foral valencià (art. 58.2 EACV). L'absència d'un apartat específic de deures estatutaris és, doncs, una de les omissions principals de l'Estatut –qualificada fins i tot d'error³⁶–, si bé s'ha assenyalat que el “principi de solidaritat que proclama l'art. 15 [...] podrà permetre que, amb caràcter general, els poders públics i els tribunals extraguen múltiples continguts obligacionals derivats de la corresponsabilitat social conjunta de ciutadans i Administració que li és característica”.³⁷

7. Referències bibliogràfiques

AGUADO RENEDO, C., *El Estatuto de Autonomía y su posición en el ordenamiento jurídico*, Madrid, Centre d'Estudis Constitucionals, 1996.

ÁLVAREZ CONDE, E. i TUR AUSINA, R., “Los derechos en el constitucionalismo: tipología y tutela ‘multinivel’”, *Teoría y Realidad Constitucional*, núm. 20, 2007.

APARICIO WILHELMI, M., i PISARELLO PRADOS, G., “El reconocimiento de derechos, deberes y principios en los estatutos de autonomía: ¿hacia una comprensión multinivel o en red de la protección de los derechos?”, *El Clip*, núm. 42, 2007.

BALAGUER CALLEJÓN, F., “Derechos, principios y objetivos en los Estatutos de Autonomía reformados”, *Anuario Jurídico de la Rioja*, núm. 13, 2008.

BUJOSA VADELL, L. M., *Las sentencias del Tribunal Europeo de Derecho Humanos y el ordenamiento español*, Madrid, Tecnos, 1997.

CAAMAÑO DOMÍNGUEZ, F., “Sí, pueden (Declaraciones de derechos y Estatutos de Autonomía)”, *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 79, 2007.

CANOSA USERA, R., “La declaración de derechos en los nuevos Estatutos de Autonomía”, *Teoría y Realidad Constitucional*, núm. 20, 2007.

CASTELLÀ ANDREU, J. M., “Hacia una protección ‘multinivel’ de los derechos en España. El reconocimiento de derechos en los Estatutos de autonomía de las comunidades autónomas”, *Boletín Mexicano de Derecho Comparado*, núm. 120, 2007.

CATALÀ I BAS, A. H., “La inclusión de una carta de derechos en los Estatutos de Autonomía”, *Revista Española de la Función Consultiva*, núm. 4, 2005.

36. CATALÀ I BAS, A. H., “La inclusión de una carta de derechos en los Estatutos de Autonomía”, *Revista Española de la Función Consultiva*, núm. 4, 2005, p. 203.

37. TUR AUSINA, R., *op. cit.*, p. 202. Tur Ausina assenjala també que l'estatuent valencià hauria d'haver establert deures concrets com el de realitzar un ús racional, sostenible, prudent i responsable dels recursos hídrics o el deure de respectar el medi ambient, “de tal manera que amb això es fomentara la consciència social que els béns l'ús i gaudi dels quals corresponen a tots també generen per això mateix una responsabilitat comuna en el seu manteniment i conservació”. TUR AUSINA, R., *op. cit.*, p. 203.

–, “Artículo Octavo”, en V. Garrido Mayol (dir.), *Comentarios al Estatuto de Autonomía de la Comunitat Valenciana*, València, Tirant lo Blanch, 2013.

DE OTTO, I. “Los derechos fundamentales y la potestad normativa de las comunidades autónomas en la jurisprudencia del Tribunal Constitucional”, *Revista Vasca de Administración Pública*, núm. 10, 1984.

DÍEZ-PICAZO, L. M., “¿Pueden los Estatutos de Autonomía declarar derechos, deberes y principios?”, *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 78, 2006.

HÄBERLE, P., “Derecho constitucional común europeo”, *Revista de Estudios Políticos*, núm. 79, 1993.

MESTRE DELGADO, J. F., “Los derechos de los valencianos reconocidos en el Estatuto”, en J. M. Baño León (dir.), *Comentario al Estatuto de Autonomía de la Comunidad Valenciana*, Cizur Menor, Thomson Civitas, 2007.

MONTESINOS PADILLA, C., “Tutela multinivel de los derechos: concepto, marco teórico y desafíos actuales”, *Eunomía. Revista en Cultura de la Legalidad*, núm. 11, 2016-2017

MUÑOZ MACHADO, S., “El mito del Estado-Constitución y las reformas estatutarias”, *Informe comunidades autónomas*, 2004.

ORTEGA COTARELO, R., “Nuevos derechos de los valencianos. Comentarios sobre el Estatuto de Autonomía de la Comunidad Valenciana”, *Revista Valenciana d'Estudis Autonòmics*, núm. 47-48, 2005.

PÉREZ MIRAS, A., “Los derechos estatutarios autonómicos en el contexto de la tutela multinivel”, en P. Häberle, F. Balaguer Callejón, I. W. Darle, C. L. Strapazon i A. Aguilar Calahorro (coords.), *Derechos fundamentales, desarrollo y crisis del constitucionalismo multinivel. Libro homenaje a Jörg Luther*, Cizur Menor, Aranzadi, 2020.

SÁNCHEZ BARRILAO, J. F., “La crisis del Derecho constitucional multinivel”, en P. Häberle, F. Balaguer Callejón, I. W. Sarlet, C. L. Strapazon i A. Aguilar Calahorro (coords.), *Derechos fundamentales, desarrollo y crisis del constitucionalismo multinivel. Libro homenaje a Jörg Luther*, Cizur Menor, Aranzadi, 2020.

SÁNCHEZ FERRI, R., “Título II. De los derechos de los valencianos y valencianas”, en V. Garrido Mayol (dir.), *Comentarios al Estatuto de Autonomía de la Comunitat Valenciana*, València, Tirant lo Blanch, 2013.

SORIANO MORENO, S., *Derechos e igualdad territorial en la evolución del Estado social autonómico*, València, Tirant lo Blanch, 2020.

TUR AUSINA, R., “La introducción de un Catálogo de Derechos en el nuevo Estatuto de Autonomía de la Comunitat Valenciana”, *Revista Valenciana d'Estudis Autonòmics*, núms. 47-48, 2005.